

ОСВІТА ТА КРАЄЗНАВСТВО

УДК 528.94

Кирилюк М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ШКІЛЬНО-КРАЄЗНАВЧІ АТЛАСИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТИПОВА СТРУКТУРА, НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

В статті здійснено аналітичний огляд існуючих шкільно-краєзнавчих атласів регіонів країни, визначено сучасний стан їх розробки, загальну типову структуру. Вказано на необхідність проведення оновлення змісту та переліку карт, перегляду застарілих показників картографування, особливо на соціально-економічних картографічних творах. Окреслено напрями розвитку атласного шкільно-краєзнавчого картографування в Україні.

Ключові слова: шкільно-краєзнавчий атлас, типова структура, атласне шкільно-краєзнавче картографування.

Вступ. Вивчення рідного краю є надзвичайно важливим питанням, якому в загальноосвітніх школах присвячено цілий курс. Проте краєзнавство можна вивчати не лише у школі чи вищих навчальних закладах, а й усе життя і все одно можна не відповісти на всі без винятку запитання. Зараз існує багато інформаційних джерел, які можуть розповісти про рідний край з точки зору історії, географії, фольклору, етнографії тощо. Це краєзнавча бібліографія, усна народна творчість, пам'ятки історії та культури, статистична інформація, картографічні джерела. До останніх відносяться шкільно-краєзнавчі атласи регіону (республіки, краю,

області) – картографічні твори, призначені в основному для учнів, що вивчають рідний край, а також для мандрівників і краєзнавців. Використання карт вказаних атласів дасть можливість пересічному користувачеві ознайомитись з природно-ресурсним потенціалом регіону; визначити територіальний розподіл галузей економіки, їх структуру; прослідкувати його історико-географічні особливості та виявити можливі перспективи розвитку тощо. Аналіз карт шкільно-краєзнавчих атласів спеціалістом-картографом повинен дати відповідь на питання відповідності їх змісту навчальним програмам, коректності представлення показників картографування за допомогою обраних прийомів картографування, застосування графічних змінних, власне достовірності картографічних моделей тощо.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Існуючі літературні та електронні інформаційні джерела з обраної теми (Шевченко В. О., Володченко А. [2, 6] та ін.), присвячені в основному проведенню семіотичного аналізу шкільно-краєзнавчих атласів регіонів країни з виокремленням їх складових, названих авторами модулями, які відрізняються за формами представлення інформації. Вказано, що кожен з таких модулів (карти, текст, фотозображення, рисунки, графічні зображення, таблиці, аерокосмічні знімки, картоїди) відрізняється повнотою та співвідношенням синтаксичних, семантичних та прагматичних ознак і розглядається при цьому як специфічна модель земної поверхні з різним ступенем узагальнення. При цьому неописаними залишаються формули і методика проведеного розрахунку інформаційного навантаження окремих сторінок і атласів в цілому [6], що очевидно ставить під деякий сумнів одержані результати такого семіотичного аналізу, їх цікавість з боку різних груп користувачів.

На жаль, інші публікації, як б давали цілісну характеристику сучасного стану створення шкільно-краєзнавчих атласів, їх структури і, що особливо, перспективних напрямів розвитку, пов'язаних, зокрема, зі створенням та функціонуванням динамічних електронних версій у мережі Інтернет на сьогодні автору не відомі. Тому, залишається досить багато невирішених актуальних питань, розгляд яких дасть поштовх для подальшого розвитку атласної картографії.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є комплексний аналіз шкільно-краєзнавчих атласів регіонів країни з визначенням

стану картографування, типової структури атласів та виявленням основних перспективних напрямів розвитку.

На основі поставленої мети доцільним є послідовне виконання наступних завдань:

- шляхом проведення загального та покомпонентного аналізу існуючих шкільно-краєзнавчих атласів адміністративно-територіальних одиниць країни встановити та коротко охарактеризувати сучасний стан шкільно-краєзнавчого атласного картографування;

- на основі аналізу атласів різних існуючих серій дослідити типове їх структуру як сукупність основних картографічних складових частин (груп карт);

- виявити поточні та перспективні напрями розвитку шкільно-краєзнавчого атласного картографування.

Виклад основного матеріалу. Будь-який атлас представляє собою картографічну енциклопедію як сукупність систематизованих знань та фактичних відомостей про територію на певному етапі її вивченості. Карти атласу дуже зручно порівнювати, накладати одну на іншу. За необхідності можна одержати кількісні відомості, провести математичні кореляції та укласти похідні зображення [1].

Відповідно до існуючої класифікації атласів за змістом (комплексні, галузеві, вузькогалузеві) та призначенням (як найбільш корисної з практичної точки зору ознаки: довідкові, науково-довідкові, популярні, навчальні, туристські тощо) *шкільно-краєзнавчі атласи* – є комплексними картографічними творами, призначеними в основному для учнів, які вивчають рідний край, а також для мандрівників і краєзнавців. Окрім карт основної тематики, що визначаються різними блоками карт природи та соціально-економічних карт, такі видання доповнюються в обов'язковому порядку картами пам'яток природи, історії, культури, туристських маршрутів, яскравими фотографіями, малюнками і довідковими даними [5]. Це, зокрема, свідчить про їх загальнодоступність, а користування ними не потребує спеціальної підготовки. Крім того, через відсутність інших регіональних атласів, шкільно-краєзнавчі атласи користуються значною популярністю серед різних груп населення.

Історія створення шкільно-краєзнавчих атласів в колишньому СРСР починається в середині минулого століття. В УРСР перший такий атлас Київської області, створений науковцями Київського

університету, вийшов у 1980 році, у 1985 – світ побачив його друге видання.

Проведений загальний та покомпонентний аналіз виданих атласів вказує на наявність у них двох основних груп тематичних карт відповідно до класифікації карт за змістом: природи (природних явищ) та соціально-економічних (суспільних явищ) [3].

Являючись відносно новим видом картографічних творів, вказані атласи станом на сьогоднішній час видані на територію лише 18 адміністративно-територіальних одиниць країни. Їх структуру, кількість карт у них, формат друку тощо регламентували відповідні нормативно-технічні документи картографо-геодезичної служби. Зважаючи на те, що видання останніх шкільно-краснавчих атласів було здійснено більше 10 років тому, доцільно говорити про застарілість соціально-економічних карт усіх видань (як за показниками картографування, так і інформаційним їх наповненням). Це характеризує сучасний стан атласного шкільно-краснавчого картографування як такий, що не відповідає сучасним теоретичним і практичним запитам і потребам.

Як показав аналіз, група карт природи атласів охоплює карти літосфери, гідросфери, атмосфери, педосфери та біосфери, включаючи блоки геологічних (1–3 карти), геофізичних (1–2 карти), рельєфу земної поверхні (1–2), метеорологічних та кліматичних (1–6), гідрологічних (1–2), ґрунтів (1), ботанічних (1–2), зоогеографічних (1), загальних фізико-географічних (1–2). Серед карт природи в атласах відсутній блок медико-географічних карт.

Кarti суспільних явищ (соціально-економічні) в аналізованих атласах охоплюють соціосферу та техносферу, тематика яких включає блоки карт: населення (1 карта), господарства (1–8 карт), науки, освіти і культури (1–5), обслуговування населення та охорони здоров'я (1–3), адміністративних (1), історичних (1–2).

Окремі блоки карт в різних атласах характеризуються різним ступенем деталізації, що очевидно пов'язано з особливостями регіону, розвитку промисловості та сільського господарства тощо. Слід зауважити, що в переважній більшості проаналізованих атласів відсутні еколого-географічні карти, які з'явилися в практиці картографування дещо пізніше, ніж була розроблена типова програма їх створення і видана переважна більшість оригіналів.

За часів незалежності України за дещо спрощеною програмою зі зменшеною кількістю тематичних карт по окремих блоках карт

природи та соціально-економічних (по 1 у кожному блоці) для вивчення географії рідного краю в загальноосвітній школі було створено атласи однакового формату «Харківська область» (1998) та «Мій Київ» (2001). Крім цього для більшості областей країни розроблено та видано серію ілюстрованих атласів «Моя мала Батьківщина».

Таким чином, доцільно вказати, що шкільно-краєзнавчі атласи різних областей, серій та років видання мають однакову структуру, що визначається як типова для комплексних атласів. Карти розміщені послідовно у наступному порядку: адміністративна – карти природи – карти соціально-економічні. В усіх проаналізованих атласах кількісне відсоткове співвідношення карт двох тематичних груп складає приблизно 45 (природи) на 55 (соціально-економічних).

Аналіз карт щодо застосованих на них способів картографічного зображення показав, що на картах природи для представлення показників картографування використана переважна більшість традиційних (загальноживаних) способів картографування окрім знаків руху, псевдоізоліній, точкового способу. Кількісний розподіл головних способів по показниках наступний: якісний фон (33% показників), локалізовані значки (11%), ізолінії (в тому числі з пошаровим розфарбуванням, 22%), ареали (7%), лінійні знаки (15%), інші (12%) [4]. За ступенем точності у відображенні об'єктів та явищ картографування всі вони відносяться до групи графічно точних, виділених авторами [3].

Карти суспільних явищ представлені показниками, поданими способами: локалізованих значків (28% показників), лінійних знаків (17%), картограми (25%), картодіаграм (20%), точковим (5%), інші (5%) [4]. Це вказує на застосування як графічно точних, так і статистичних способів картографування для карт даної групи.

Звичайно, усі приведені вище цифри є наближеними, але демонструють загальну тенденцію щодо застосування способів картографічного зображення для представлення типових показників, що розкривають зміст карт зазначених груп.

Аналіз умовних позначень, проведений на основі вивчення легенд карт показав, що в атласах використані традиційні статичні графічні змінні, що формують умовні знаки: форма, розмір, орієнтування, кольоровий тон, кольорова насиченість, внутрішня структура знака [1]. В атласах серії «Моя мала Батьківщина»

застосовані наочні та об'ємні значки і картодіаграмні фігури.

Найбільш частими щодо застосування прийомами картографування (як комбінацією способів, що використані на одній карті) в атласах є прийоми: якісного фону – локалізованих значків, якісного фону – лінійних знаків – локалізованих значків, картограми – картодіаграм, картограми – локалізованих значків.

В цілому, як джерело узгодженої просторової інформації, проаналізовані шкільно-краєзнавчі атласи відповідають загальним вимогам, що забезпечують їх внутрішню єдність. Це характеризується тим, що в них використана одна картографічна проекція; для основних карт у блоках застосовано один масштаб, інші карти створені у масштабах, що кратні основному; всі карти створені на єдиних типових географічних основах; в атласах в основному збережений баланс між кількістю аналітичних і комплексних карт; легенди різних карт, шкали умовних позначень та інтервали в них є взаємоузгодженими; забезпечений єдиний рівень генералізації та однакова докладність зображення явищ (процесів); усі дані в атласах віднесені до однакових часових інтервалів; карти мають загальні принципи оформлення, а також єдиний стиль дизайну. Остання вимога досить чітко прослідковується в усіх атласах серії «Моя мала Батьківщина».

Звичайно, що всі без винятку існуючі шкільно-краєзнавчі атласи регіонів країни потребують оновлення змісту та переліку карт, перегляд застарілих показників картографування, особливо на соціально-економічних творах. Зокрема необхідно провести доповнення атласів новими: історичними картами, пам'яток історико-культурної спадщини, уведення окремої проблемно-орієнтованої групи карт – еколого-географічних. При цьому, в процесі сучасного створення / оновлення вказаних атласів у зв'язку з розвитком програмно-технічного забезпечення атласного картографування доцільно передбачити також розробку їх електронних версій як динамічних інформаційних систем з уведенням інтерактивних функцій показників картографування до кожної карти. Це в перспективі значно полегшить процес підтримки шкільно-краєзнавчих атласів на сучасному рівні.

Висновки. Шкільно-краєзнавче картографування є актуальним та перспективним напрямом атласної картографії, оскільки відповідні атласи відіграють неабияку значущу роль у процесі освіти, особливо у загальноосвітніх школах. Вони допомагають

поглибити знання про певний регіон, допомагають виховуванню у молоді відчуття любові та патріотизму до рідного краю, деякою мірою формують національну свідомість та духовну єдність поколінь. Маючи типову структуру та усталений перелік карт, атласи загалом потребують оновлення, а в найближчій перспективі – створення динамічних електронних версій з інтерактивними функціями.

**Рецензент – доктор географічних наук, професор
Е.Л.Бондаренко**

Література:

1. Берлянт А. М. Картография: Учебник для студентов вузов / А. М. Берлянт – М. : Аспект Пресс, 2002. – 336 с.

2. Володченко А. Об информационно-семиотической оценке атласов / А. Володченко // Картографія та вища школа. – 2009. – Випуск 14. – С. 5-11.

3. Жупанський Я. І. Соціально-економічна картографія : Підручник для студентів географічних, топографо-геодезичних спеціальностей вищих і середніх навчальних закладів / Я. Жупанський, П. Сухий. – Тернопіль, 1997. – 274 с.

4. Кирилюк М. О. Особливості застосування способів картографічного зображення на картах шкільно-краєзнавчих атласів / М. О. Кирилюк // Збірник наукових праць X Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – 2014. – Випуск X. – С. 55–57.

5. Справочник по картографии / А. М. Берлянт, А. В. Гедымин, Ю. Г. Кельнер [и др.]. – М. : Недра, 1988. – 428 с.

6. Шевченко В. О. Семіотичний аналіз шкільно-краєзнавчих атласів України / В. О. Шевченко, А. Володченко // Картографія та вища школа. – 2001. – Випуск 5. – С. 5–9.

Кирилюк Н. А.

ШКОЛЬНО-КРАЕВЕДЧЕСКИЕ АТЛАСЫ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ТИПОВАЯ СТРУКТУРА, НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

В статье сделан аналитический обзор существующих школьно-краеведческих атласов регионов, определен современный уровень их разработки, общую типичную структуру. Указано на

необходимость проведения обновления содержания и перечня карт, просмотра устаревших показателей картографирования, особенно на социально-экономических картографических произведениях. Очерчено направления развития атласного школьно-краеведческого картографирования в Украине.

Ключевые слова: школьно-краеведческий атлас, типичная структура, атласное школьно-краеведческое картографирование.

M. Kiriliuk

SCHOOL AND REGIONAL ETHNOGRAPHY ATLACES OF UKRAINIAN REGIONS: MODERN CONDITION, TYPICAL STRUCTURE, DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

The analytical review of existing school local-history atlases is presented in the article. A modern level of their development and their total typical structure is defined. The need to update map list and contents, the revision of outdated mapping indicators, particularly on social and economical maps is indicated. School local-history atlas mapping development directions in Ukraine are outlined.

Key words: school local-history atlas, typical structure, school local-history atlas mapping.

Надійшла до редакції 2 вересня 2015 р.